

De geschiedenis der stichting van het Augustijnenklooster te Brussel in 1589 tegen de achtergrond van die tijd

INLEIDING

Het laatste kwartaal van de zestiende eeuw is voor de Zuidelijke Nederlanden een periode van sterke beroering op verschillend gebied.

Binnen de Catholica is de inwendige kerkelijke sanatie-beweging ingezet, die wij met een eenzijdige maar geijkte benaming de Contra-Reformatie plegen te noemen ¹⁾, en daarmee is eigenlijk de wedergeboorte van het katholicisme begonnen. Pasture ²⁾ laat de vestiging van de nieuwe bisdommen in 1559 als vertrekpunt gelden voor deze actie in onze gewesten, die dan haar inzet reeds heeft vòòr de sluiting van het Concilie van Trente en haar eindterm zal bereiken na het eerste kwartaal van de zeventiende eeuw. Maar nog in de tachtiger jaren maken verschillende landstrekken en steden — ook Brussel ³⁾ — een calvinistische overheersing door, geleid door

¹⁾ Wij distanciëren ons met deze opvatting dus nadrukkelijk van Eberhard Gothein, die aan de term Contra-Reformatie een uitsluitend cultuur-historische betekenis geeft, cf. E. GÖTHEIN, *Staat und Gesellschaft des Zeitalters der Gegenreformation*, in: *Staat und Gesellschaft der neueren Zeit*, ed. Von Bezold, Gothein und Koser, Berlin-Leipzig 1908, p. 137, 229.

²⁾ A. PASTURE, *La Restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les Archiducs Albert et Isabelle*, Louvain 1925, Introduction p. VIII.

³⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, *Histoire de la Ville de Bruxelles II*, Bruxelles 1845, p. 1 sq.

een numeriek onbeduidende, maar uiterst energieke minderheid ⁴⁾. Eerst de grote veroveringen van Alexander Farnese brengen een zekere consolidatie in de uitwendige toestand : in 1584 vallen steden als Ieper, Gent en Brugge in zijn handen en het jaar daarop volgen Brussel, Mechelen en in de maand augustus tenslotte ook Antwerpen, het laatste onder leiding van Marnix heldhaftig verdedigde bolwerk der calvinisten in de Zuidelijke Nederlanden ⁵⁾.

Nog blijft de druk van de oorlog algemeen voelbaar, nog trekken de troepen langs de wegen en kampt men overal met de zorgen van een moeizaam herstel — handel en stedelijke nijverheid hebben flinke slagen gehad en de landbouw tobt met zware lasten ⁶⁾ —, maar over de hele linie valt er geleidelijk een kentering te constateren.

De Zuidnederlanders van deze periode maken op buitenlandse tijdgenoten een talentvolle en energieke indruk ⁷⁾ en hoewel de emigratie der laatste decennien velen uit de intelligentsia en de ambachtswereld naar het noorden heeft afgevoerd, slaan zij de hand aan de ploeg : het langzaam op gang komende economisch herstel zal tenslotte voeren tot de relatief grote welvaart van de eerste helft der zeventiende eeuw. Ondertussen verliest de « politique intérieure » haar typisch nationaal karakter ten profijte van het groot-monarchaal absolutisme ⁸⁾, terwijl in de geestesstructuur zich de omwenteling gaat voltrekken naar de sfeer van de barok, die in de zeventiende eeuw de triomfantelijke levensstijl zal brengen van de bruisende pathetiek en het meeslepende gebaar ⁹⁾. Het substraat van deze levensstijl vol weidse verjonging is echter de veldwinnende Contra-Reformatie ¹⁰⁾ : terwijl de heterodoxe infiltraties steeds meer worden teruggedrongen, slaagt deze tenslotte niet alleen in de heropbouw van de uitwendige Kerk, maar evenzeer in

⁴⁾ L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw* I, Amsterdam 1945, p. 406-407.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 407, 412 en 392.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 408.

In de beroemde Officina Plantiniana te Antwerpen bijvoorbeeld werkten in 1585 nog slechts vier gasten met één pers, cf. M. SABBE, *De Meesters van de Gulden Passer*, Amsterdam 1937, p. 110.

⁷⁾ C. SCRIBANI SJ, *Antverpia*, Antverpiae 1610, p. 62.

⁸⁾ A. PASTURE, o. c., Introduction p. VIII.

⁹⁾ B. KNIPPING OFM, *De Iconografie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden* II, Hilversum 1940, p. 315.

¹⁰⁾ *Ibidem* I, p. 4.

de herschepping en vernieuwing, in de herfundering en verdieping van de christelijke levenspraktijk en van de katholieke levenssfeer. In het laatste decennium vòòr de eeuwwisseling zijn we evenwel nog niet zover : de opbouw is dan pas begonnen en de Kerk staat in de steigers. Er worden weer bisschoppelijke synodes gehouden¹¹⁾, vanaf 1590 vinden de bezoeken ad limina zo geregeld mogelijk plaats, uit 1596 dateert de oprichting van de nuntiatuur in Brussel¹²⁾. Men kan het in het algemeen eens zijn met Knippings formulering : « De regel dat het volk zijn godsdienst meer beleeft dan beredeneert, gaat zeker op voor de zo voluntaristische, naar de daad gerichte mentaliteit uit het eind van de zestiende en die van de zeventiende eeuw »¹³⁾, maar men moet voor dit decennium, volgens de uitgebreide gegevens van Pasture¹⁴⁾, toch niet vergeten dat naast de godsdienstkennis òòk de christelijke levenspraktijk veel of bijna alles te wensen overliet. De vele bisschoppelijke bepalingen omtrent de zondagspreek, de invoering van de catechismus van Petrus Canisius reeds in 1559¹⁵⁾, de oprichting van zondagsscholen hoofdzakelijk voor het godsdienstonderwijs aan de volksjeugd¹⁶⁾, de vrome sodaliteiten van de Jezùieten¹⁷⁾, maar ook van de Augustijnen¹⁸⁾, zullen echter even zo vele geschikte middelen blijken, waardoor het volk « ghelijckelijck inde vreesse Gods... onderwesen wordt... en leert Godt vooral, daer nae sijne ghebenedijde Moeder, ende andere Heylighen neerstelijc dienen »¹⁹⁾. De zielzorg, duidelijk georiënteerd door de nadruk waarmee Trente de genadeleer en de leer der sacramenten had behandeld, vindt hier een grote taak.

Het is niet doenlijk in kort bestek de hele ontwikkeling en détail te schetsen, maar frappante vergelijkingen over de geringe frequentie van het ontvangen der sacramenten in deze periode en over

¹¹⁾ A. PASTURE, o. c., Introduction p. VI-VII.

¹²⁾ *Ibidem*, p. IX.

¹³⁾ B. KNIPPING, o. c. II, p. 75.

¹⁴⁾ A. PASTURE, o. c., p. 330 sq.

¹⁵⁾ *Ibidem*, p. 366.

¹⁶⁾ *Ibidem*, p. 359.

¹⁷⁾ *Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe der Societeyt Jesu*, Antwerpen 1640, p. 232, 280, 563.

¹⁸⁾ A. KEELHOFF OESA, *Geschiedenis van het klooster der Augustijnen te Gent*, Gent 1864, p. 123.

¹⁹⁾ *Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe*, p. 226.

het zeldzaam veelvuldig biechten en communiceren een halve eeuw later geeft bijvoorbeeld het triomfantelijke gedenkboek der Jezuïeten, de *Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe der Societeyt Jesu*, uit 1640 ²⁰⁾. Het verschil was zo opvallend dat het enig opzien baarde bij het bestuur der Sociëteit in Rome, maar desondanks liet men toch de Nederlandse paters de nodige vrijheid in het propageren van deze heilzame praktijken ²¹⁾. Opmerkenswaard, maar niet onverklaarbaar is, dat het veelvuldig naderen tot de sacramenten vooral voorkwam in de grote steden van Brabant en Vlaanderen, meer dan in de kleine steden, in de dorpen en op het platteland. Blijkbaar was de werking van de Contra-Reformatie in de centra het meest intensief.

Ten aanzien van de moraliteit is het iets minder gemakkelijk zich een juist beeld te vormen, maar de totaal-indruk is toch dat er, hoewel verschillende volksondeugden welig tierden, geen sprake is van perversiteit en echte decadentie, maar eerder van een vrij algemeen libertinisme, veroorzaakt door de godsdienstige en maatschappelijke troebelen der voorafgaande decennien.

Hoe het ook zij en al moge het totaalbeeld van de jaren vlak na 1585 in vervloeiende contouren nog een algemene afwisseling van sterke lichtplekken en zware schaduwen vertonen, de crisis is voorbij, de kentering is begonnen en de Contra-Reformatie heeft meer dan elders allerlei omstandigheden mee ²²⁾. Reeds korte tijd later meent de bisschop van Antwerpen Levinus Torrentius te mogen spreken van een herstel van het katholiek geloof in de Scheldestad en haar omstreken ²³⁾, in 1603 kan de Jezuïet Manare aan zijn generaal Aquaviva rapporteren dat de mensen in deze streken een natuurlijke neiging hebben tot de veelvuldige H. Communie ²⁴⁾ en weer enige tientallen jaren later verwondert de Spaanse Augustijn Bartholomeus de los Rios zich zelfs niet meer over de algemene religiositeit, « quia ad omnem pietatis rationem mollissima Belgarum pectora » ²⁵⁾ en « ad pietatem pronissima Belgarum indoles » ²⁶⁾.

²⁰⁾ *Ibidem*, p. 575-578. Zie ook A. PASTURE, o. c., p. 310-312.

²¹⁾ B. KNIPPING, o. c. II, p. 78.

²²⁾ A. VERMEULEN OESA, *Annalen van het Thijngenootschap XLV* (1957), p. 94 sq.

²³⁾ M. SABBE, o. c., p. 122.

²⁴⁾ Brief van 17 juni 1603, vermeld bij A. PASTURE, o. c., p. 339.

²⁵⁾ BARTHOLOMEUS DE LOS RIOS OESA, *Hierarchia Mariana II*, Antverpiae 1641, p. 120.

²⁶⁾ *Ibidem*, p. 121.

Ongetwijfeld is het een zegen geweest, dat de hogere kerkelijke hiërarchie in deze periode haar taak begrepen heeft en dat het episcopaat overal krachtig en energiek is voorgegaan ²⁷⁾. En het gevaar dat het alom pulserende nieuwe leven de overgeleverde normen geheel zou verdringen, werd voorkomen doordat de overheid gezonde tradities verdedigde, oud en nieuw samenbundelde op allerlei gebied, zodat de herlevende katholieke geloofsfeer werd gebaseerd op al-oude geloofspraktijken en vaderlandse tradities, maar gedompeld in een nieuw élan en gestuwd door een onstuimige adem ²⁸⁾.

Hoe groot het beleid der bisschoppen ook was, toch zouden zij hun doel niet zo spoedig bereikt hebben, als niet tegelijkertijd ook het kloosterleven in deze streken een nieuwe levensadem gekregen had en niet de kloosterorden hun functionele taak binnen het kader van de Contra-Reformatorische beweging begrepen hadden. Wij denken hier allereerst aan de Sociëteit van Jezus, die werkelijk op dit tijdperk van de geschiedenis der Zuidelijke Nederlanden haar stempel heeft weten te drukken. « Met haar merkwaardige inwendige organisatie, haar doelbewust en immer slagvaardig streven, haar aanpassing aan den smaak en den geest der tijden, haar wetenschappelijk en paedagogisch werk, haar scholen, waar zij het humanisme met den geest van hetatholicisme doordrenkte ; met dat alles heeft zij hier, zoowel als in de meeste katholieke landen van Europa, de leiding van het intellectuele leven genomen en zoowel de vorsten als de onderdanen op de wegen geleid, die zij had gekozen » ²⁹⁾. Op barokke wijze zou de Sociëteit zichzelf bij haar eerste eeuwfeest in 1640 dan ook kunnen huldigen met een triomfaal gedenkboek, waarin haar Vlaamse en Waalse provincie te kijk stonden als schitterende voorbeelden van Jezuïtische expansie: de reeds vermelde Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe ³⁰⁾.

²⁷⁾ A. PASTURE, o. c., Introduction p. VI sq.

²⁸⁾ B. KNIPPING, o. c. II, p. 313-315.

Zo ongeveer karakteriseert ook A. Pasture de werkdadigheid der Contra-Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden: « suivant la discipline du concile de Trente, mise en vigueur avec les modalités que les contingences politiques et religieuses y avaient introduites » (o. c., p. 374).

²⁹⁾ M. SABBE, o. c., p. 122-123.

³⁰⁾ Frappante cijfers over de groei der beide provincies der Sociëteit bij: H. PIRENNE, *Geschiedenis van België* IV, Gent 1925, p. 366; A. PONCELET SJ, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les Anciens Pays-Bas* II, Bruxelles 1928, p. 8-9.

Maar naast de Jezuïeten droegen ook de oude orden, door de nieuwe geest van Trente bezield, veel bij tot het welslagen der Contra-Reformatie en in permanente wisselwerking deelden zij alle op hun beurt in de vruchten van het groeiende succes door een massale toevloed van roepingen.

Ook de Augustijnen gingen in de zeventiende eeuw een nieuwe bloeiperiode tegemoet. Toen op Pinksterzondag 17 mei 1625 het generaal kapittel van deze orde te Rome werd gehouden — dus ongeveer 40 jaar nadat de oorlog en de calvinistische godsdiensttroebelen der tachtiger jaren de provincia Belgica de ondergang nabij hadden gebracht ³¹⁾ —, mocht de Augustijnerprovinciaal Georges Maigret van zijn generaal Girolamo de Ghetis de lof ontvangen, dat zijn provincie de bloeiendste was van de gehele orde en het « Seminarium » van de overige provincies. Tussen de jaren 1589 en 1625 waren 6 van de 10 verwoeste kloosters opgebouwd, 10 nieuwe kloosters gesticht en 13 colleges voor humaniora opgericht, terwijl het aantal leden der provincie in 36 jaar tijds was gestegen van 62 tot meer dan 600 ³²⁾. En hiermee had de opbloei van de orde zijn hoogtepunt nog niet bereikt, want in de volgende decennien kwamen daar nog 9 colleges bij, afgezien van de stichtingen over de landsgrenzen ³³⁾.

Welnu, alle historici die hun aandacht wijden aan de geschiedenis van de Contra-Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden, benadrukken ten volle het belangrijke aandeel dat de Sociëteit van Jesus in deze actie heeft gehad. Over de plaats der mendicantenorden in de geschiedenis van de Contra-Reformatie zijn zij meestal veel bondiger, al wordt hun functionele taak binnen het gehele kader zeker niet voorbij gezien. Maar als het op detailbeschouwingen aankomt, zijn het doorgaans alleen de Capucijnen, « les Jésuites des pauvres » naar het woord van Pirenne, die een behan-

³¹⁾ Van de 500 leden der provincie bleven toen slechts 62 geprofeste kloosterlingen in leven; de kloosters van Maastricht, Hasselt en Edingen waren zelfs geheel ontvolkt, cf. E. BRAEM OESA en N. TEEUWEN OESA, *Augustiniana Belgica Illustrata*, Leuven 1956, p. 21.

³²⁾ *Augustino-Pyctacium Provinciae Flandriae sive Inferae Germaniae Ordinis FF. Eremitarum S. Augustini...*, hs. uitgegeven door N. TEEUWEN in: *Augustiniana I* (1951), p. 140-149.

³³⁾ N. DE TOMBEUR OESA, *Provinciae Belgicae, Coloniensis seu Inferioris Alemanniae Ord. Erem. S. P. Augustini Descriptio*, 6 vol. in 4°. Hs. Archief OESA Gent, fonds Provincialia. Zie vol. II, p. 420.

deling krijgen welke aan hun belangrijkheid volkomen recht doet wedervaren. De Augustijnen in het bijzonder worden al zeer karig bedeed. En toch zijn juist zij het geweest, die met de Jezuïeten door hun talrijke, over het hele land verspreide colleges voor humaniora een groot aandeel hadden in de opvoeding van de jeugd volgens het programma van de katholieke Reformatie ³⁴⁾. Hoe welbewust beide orden deze werkzaamheid zagen als een speciale vorm van Contra-Reformatorsch apostolaat, hebben wij elders reeds uitvoerig aangetoond ³⁵⁾. Maar nogmaals, alle historici — met uitzondering van Pasture ³⁶⁾ — zien deze belangrijke rol der Augustijnen voorbij. De bijzondere oorzaak van die verwaarlozing is wel het ontbreken van voldoende speciaal-studies over de Augustijnse ordes-geschiedenis.

Het klooster te Brussel nu was de eerste nieuwe stichting die na de godsdiensttroebelen der tachtiger jaren en na de hele verval-periode der zestiende eeuw tot stand kwam en die daarom een monument van de beginnende herleving mocht heten, in de gevel waarvan de jaaraanduiding « anno 1589 » had kunnen staan als teken van dit Augustijnse réveil. Reeds daarom is de ontstaansgeschiedenis van dit convent zeker niet van belang ontbloomt. Maar bovendien zou juist aan het Brusselse klooster in 1601 — drie jaar voordat de Jezuïeten hun college in de Zuidnederlandse metropool stichtten ³⁷⁾ — het eerste Augustijnencollege worden verbonden, zodat Brussel de bakermat mag heten van het Augustijns humaniora-onderwijs ten tijde van de Contra-Reformatie.

Wij stellen ons dus voor in de volgende bladzijden een begin te maken met de geschiedenis van 't Brusselse Augustijnenklooster. Na deze inleiding als kenschetsing van de kenterende godsdienstige situatie en de geestelijke structuur in de Zuidelijke Nederlanden van de laatste decennien der zestiende eeuw plaatsen we in deze tijd en omstandigheden het eenvoudige feit van een kloosterstichting, die zich op een enigszins buitengewone wijze voltrekt. Wij beperken ons momenteel tot de stichtingsgeschiedenis van dit klooster.

³⁴⁾ N. TEEUWEN OESA in: *Augustiniana* I (1951), p. 48.

³⁵⁾ Zie ons artikel: *Zeventiende-eeuws Augustijns humaniora-onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden*, in: *Annalen van het Thijmgenootschap* XLV (1957), p. 94-118.

³⁶⁾ A. PASTURE, o. c., p. 306.

³⁷⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. II, p. 56 en III, p. 143 sq; H. PIRENNE, o. c. IV, p. 365.

omdat dit een afgerond geheel biedt en weer uitgangspunt kan zijn voor verdere onderzoekingen.

KORTE BERICHTEN OMTRENT DE STICHTING

Overeenkomstig de algemene kloosterpraktijk der orde heeft ook het Augustijnenconvent van Brussel zijn Obituarium bezeten. Dit handschrift is ons bewaard gebleven en berust thans in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, die het in 1875 ten geschenke kreeg van F. V. Goethals ³⁸⁾. Het onderzoek naar de datering leidt naar het eind van de achttiende eeuw, omdat alle overlijdensberichten tot 1788 door eenzelfde hand werden geschreven ³⁹⁾. Voor het overgrote deel is het manuscript dus ongetwijfeld een herschrijving van een of meer vroegere necrologieën, die verloren zijn gegaan of vernietigd werden. De naam van de auteur blijft in het duister.

Het obituarium begint met een summier samenvatting van de stichting van het Brusselse Augustijnenklooster in 1589 :

Relatio brevis originis hujus Monasterii.

Conventus Fratrum Eremitarum S. Augustini ante annos 400 collegium erat fratrum tertiariorum, alio instituto ac diverso a Beggardis capite, ea tempestate viventium sub ministri unius obedientia, a tenuibus initiis duorum aut trium societate mediocriter auctum, et tandem A° 1406 oppidi Coenobiis associatum. Illi ubi per inopiam aut temporum adversitatem [-em ?] res suas, censu, litteris defluxisse vident, et iam ab officiis publicis haud pares essent, ii qui supererant fratrum Eremitarum S. Augustini anno 1589 regulam et habitum assumpserunt, et hoc modo Fratribus Eremitis S. Augustini, episcopali et senatoria auctoritate accedentibus, hic conventus concessus est ⁴⁰⁾.

Waarschijnlijk heeft de primitieve Latinist die hier aan het woord is (een voorganger van de samensteller van het Obituarium

³⁸⁾ K. B. Brussel, fonds Goethals n° 57. Het hs. werd uitgegeven door N. TEEUWEN OESA in: *Augustiniana* III (1953), p. 260-282, en IV, p. 70-97.

De volledige titel is:

Elenchus defunctorum Fratrum Ordinis Eremitarum S. Augustini Conventus Bruxellensis ab anno 1589, quo hanc in Urbem advenarunt ac sese in eadem fixerunt, usque ad tempus praesens productus ».

³⁹⁾ Cf. N. TEEUWEN, *Ibidem*, p. 260.

⁴⁰⁾ *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 1.

in zijn huidige vorm, die rondom 1700 ⁴¹⁾ schreef ?), de eerste helft van zijn « Relatio » gecopieerd uit J. B. Gramaye's in 1606 verschenen *Bruxella*, waar te lezen staat :

Erat ante annos trecentos* *Bruxellae Fratrum tertiae Regulae Collegium sub ministri unius obedientia, a tenuibus initiis duorum puta aut trium societate mediocriter auctum et tandem Coenobiis** oppidi associatum.*

Quod nuper assumentibus habitum iis qui supererant fratribus, Eremitis S. Augustini Episcopali, Senatoria, et Capitulari auctoritate accedentibus concessum est...

*Anno 1300 aut circiter.

Anno 1336 extitisse patet ex dono cujusdam domus per Joannem de Cockelberghe istis fratribus facto, de quo literas mihi communicavit D. Thomas Gratianus Prior et Provincialis Augustinianorum.

**Anno 1406. Litterae concordiae inter eos et Capitulum datae penult. Martii Indict. 3 sunt in Archivis D. Gudulae ⁴²⁾.

Het enige opvallende verschil tussen beide teksten is, dat de schrijver van de Relatio het nodig oordeelt te benadrukken, dat er onderscheid bestond tussen de in het stuk genoemde Tertiariissen en de Begarden of Bogaarden, een gegeven waarop wij later nog zullen terugkomen.

Maar er is nog een derde tekst over de geschiedenis van de stichting, namelijk een handschrift van Thomas Gratianus, die omtrent de incorporatie der Tertiariissen het volgende zegt :

Erat ante annos trecentos Bruxellae frâum tertiae Regulae Sti Francisci Collegium, sub Ministri unius obedientia, a tenuibus initiis duorum puta aut trium societate mediocriter auctum, et tandem Coenobiis oppidi associatum anno 1484. Quod nuper anno videlicet 1589 assumentibus habitum iis qui supererant fratribus, Eremitis S. Augustini Episcopali, Senatoria et Capitulari auctoritate accedentibus, Rdo Patri Henrico Jaupen Provinciae Coloniensis eiusdem Ordinis Eremitarum concessum est ⁴³⁾.

⁴¹⁾ Wij calculeren dit, omdat de schrijver « annos trecentos » van Gramaye in 1606 verandert in « annos 400 ».

⁴²⁾ Joan. Bapt. GRAMAYE, *Antiquitates Illustrissimi Ducatus Brabantiae: Bruxella, Lovanii-Bruxellis* 1606, p. 6.

⁴³⁾ Th. GRATIANUS OESA et J. RIVIVS OESA, *De Ordine S. Augustini in Belgio*, hs. K. B. Brussel n° 3643 (5082), fol. 33. Dit hs. is beschreven door J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique* VI, Bruxelles 1906, p. 53.

De overeenkomsten tussen deze tekst — die trouwens weer met enige mutaties door De Tombeur zal worden overgenomen ⁴⁴⁾ — en de voorafgaande van Gramaye zijn te talrijk en opvallend dan dat wij aan een soort kopiëring zouden kunnen twifelen. Nu weten wij niet, in welk jaar Gratianus zijn geschiedenis van de Orde in Belgie, die Rivius na 1625 zal voortzetten ⁴⁵⁾, precies begonnen is. Duidelijk is wel dat Gramaye zijn inlichtingen omtrent de Tertiariissen althans ten dele van Gratianus gekregen heeft — hij zegt dit trouwens zelf — en het is mogelijk dat hij, wanneer Gratianus vòòr 1606 reeds met zijn geschiedenis bezig was, een passage daaruit eenvoudig kon overnemen. Maar redelijker lijkt het te veronderstellen, dat Gratianus, na eerst aan Gramaye de gevraagde informaties gegeven te hebben, pas later zelf begonnen is een historisch overzicht te schrijven en voor de vormgeving van de incorporatiegeschiedenis toen geput heeft uit het inmiddels gedrukte werk van Gramaye. Met enkele verduidelijkingen — toevoegingen als « Sti Francisci », « anno videlicet 1589 » en de naam van Henricus Jaupen — heeft hij dan diens tekst aangevuld, terwijl zijn vermelding van het jaar 1484 als het tijdstip van de officiële admissie der Tertiariissen in de reeks der Brusselse kloosters dan het karakter krijgt van een welbewuste correctie van het door Gramaye opgegeven jaartal 1406. Want inderdaad is Gramaye daarmee op een dwaalspoor ⁴⁶⁾. Reeds de indictie wijst uit, dat zijn jaartal verkeerd moet zijn ⁴⁷⁾, maar bovendien blijkt de door Foppens ⁴⁸⁾ bewaarde overeenkomst der

⁴⁴⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 87.

⁴⁵⁾ Cf. Th. GRATIANUS et J. RIVIVS, o. c., fol. 69^v noot.

Over Thomas Gratianus zie: J. Fr. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica* II, Bruxellis 1739, p. 1135. Hij is ook de auteur van: *Anastasis Augustiniana sive de Scriptoribus Ordinis Eremitarum S. Augustini*, Antverpiae typis Verdussii 1613, in 8°.

⁴⁶⁾ En met Gramaye ook A. HENNE et A. WAUTERS, o. c. III, p. 549, die naar hem verwijzen.

⁴⁷⁾ Indictie = het getal dat aangeeft, de hoeveelste plaats een bepaald jaar inneemt in een vijftienjarige cyclus, die door de hele tijdrekening loopt. De in deze tijd in onze gewesten het meest gepraktiseerde indictie was de Romana of Pontificia. Voor het vaststellen van de indictie telt men 3 op bij het jaartal en deelt de som door 15, de rest is dan de indictie; is er geen rest, dan is de indictie 15.

⁴⁸⁾ J. Fr. FOPPENS, *Diplomatum Belgicorum nova collectio sive supplementum ad opera diplomatica Auberti Miraei* IV, Bruxellis 1748, p. 629-631: « caput CXXIII, Admissio Fratrum Tertiae Regulae S. Francisci, sive de Poenitentia (vulgariter, de Broederkens op de Gracht) intra Oppidum Bruxellense anno 1484 ».

Deze bronnenpublicatie wordt verder geciteerd onder de namen: MIRAEUS-FOPPENS,

Tertiarissen met het kapittel van St. Goedele werkelijk gedateerd te zijn « anno Domini MCCCCLXXXIV more scribendi gallicano, Indictione tertia, die penultima mensis Martii, ante Pascha ». De toenmalige jaarrekening begon het nieuwe jaar veelal pas met Pasen ; volgens onze jaartelling is de oorkonde dus gedateerd 30 maart 1485, hetgeen klopt met de indictie ⁴⁹⁾.

Tenslotte vinden we nog een zeventiende-eeuwse samenvatting over de stichting van het Augustijnenconvent te Brussel in het *Monasticon Augustinianum*, een overzicht van de geschiedenis der verschillende orden die de Regel van de H. Augustinus volgen, samengesteld door de Maastrichtse Augustijn Nicolaas Cruesen of Creusen ⁵⁰⁾. Maar meer summier nog dan de voorgaande teksten, brengt dit verslag geen nieuwe gegevens aan het licht.

AANLEIDING TOT DE STICHTING

Hoe verliep de stichting nu feitelijk en allereerst : wat was de aanleiding ertoe ? De Tombeur verhaalt in zijn *Provincia Belgica*, dat in het provinciaal kapittel op 16 juni 1589 gehouden « decreverunt Primores comitorum, ut procuratio fieret conventus Bruxellensis. Perficiendum committitur P. Henrico Jaupen S. T. B. Provinciali, et Joanni Crabbio Priori Lovaniensi » ⁵¹⁾.

Het verlangen van de kapittelpaters naar een klooster in de centraal gelegen en belangrijke « Princelycke Stadt » was begrijpelijk genoeg. Bevrijd van het calvinistische juk kon het katholicisme zich daar, na vier jaar verboden te zijn geweest, vanaf 1585 weer vrij en rijk ontplooien. De vroegere deken van St. Goedele, Jean Hauchin, inmiddels aartsbisschop van Mechelen geworden ⁵²⁾, werd immers vanuit Leuven in triomf Brussel binnengeleid op 23 maart 1585. Daags daarna begon hij reeds kerken en kerkhoven van calvinistische graven te zuiveren, op 28 maart volgde de reconciliatie der St. Goedele en weer een dag later diende hij het vormsel

⁴⁹⁾ Voor de berekening van de indictio Romana begon het nieuwe jaar reeds met 25 december of op 1 januari.

⁵⁰⁾ Nic. CRUSENIUS OESA, *Monasticon Augustinianum*, Monachii 1623, p. 218.

⁵¹⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 87.

⁵²⁾ Joannes Hauchinus werd aartsbisschop van Mechelen in 1579, cf. J. B. GRAMAYE, *Bruxella*, p. 5.

toe. Geleidelijk keerden de kloosterlingen naar de stad terug, maar zij vonden hun kloosters voor het merendeel als ruïnes weer ⁵³⁾. De vreugde bij hun binnenkomst was algemeen :

« Nu dese Princelycke Stadt Brussel van alle Ketterye ende nieuwe Gereformeerde Geusen verlost was, sagh men van alle kanten met groote blydschap de uytgejaeghde Catholijcken soo Wereltlycke als Geestelycke inde stadt wederkeeren, waer van, onder de Biddende Orders de eerste zijn geweest, de Eerw. Paters Minder-Broeders, de tweede de Lieve Vrouwe Broeders, de derde de Predick Heeren, de vierde de PP. Augustynen, etc. Jae de vreught die daer was, en is met geen woorden uyt-te-spreken, noch met geen penne te beschryven, de bleyde traenen die men sagh storten als een ieder synen uyt-gejaeghden Vrindt verwillekomde ende onthaelde » ⁵⁴⁾.

Op het eerste gezicht bevreemdt het, dat onder de terugkerende « Biddende Orders » de Augustijnen worden vernoemd, terwijl zij nog geen klooster in Brussel bezaten ! Blijkbaar is dit toch geen vergissing van de zeer exacte De Cafmeyer, want ook als hij de volgorde van de jaarlijkse Mirakel-omweggang door de stad verhaalt, waarbij de plaatsen van de regulieren in de stoet werden geordend volgens de terugkeer der orden in Brussel in 1585 ⁵⁵⁾, schrijft hij :

« Ordre vande Jaerlycksche Processie : Eerst komen de seven Biddende Orders als de EE. PP. Minimen, Capucinen, Beggaerden, Augustynen, Predick-heeren, Lievevrouwe-Broeders, en Minder Broeders... » ⁵⁶⁾.

De eerst teruggekeerde kloosterlingen liepen achteraan, het dichtst bij het H. Sacrament van Mirakel. De Miniemen ⁵⁷⁾ en Capucijnen ⁵⁸⁾ vestigden zich pas enige tijd na de herovering van de

⁵³⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. II, p. 3-4.

⁵⁴⁾ *Hooghweirdighe Historie van het Alder-Heylighste Sacrament van Mirakel...* Door Heere Petrus de Cafmeyer, priester ende Canoninck der Collegiale Kercke van SS. Michiel ende Gudula. Tot Brussel, By Georgius de Backer, Boeck-drucker ende Boeck-vercooper, inde dry Morianen, in de Berghstraet, 1720. Zie p. 201.

⁵⁵⁾ *Ibidem*, p. 104 noot.

⁵⁶⁾ *Ibidem*, p. 138.

⁵⁷⁾ De Miniemen vestigden zich in Brussel in 1616, cf. A. PASTURE, o. c., p. 307.

⁵⁸⁾ De Capucijnen kwamen in de stad in 1587, cf. *Ibidem*, p. 300; zij vonden toen voorlopig onderdak bij de Jezuïeten. cf. *Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe*, p. 547; P. HILDEBRAND, *De Capucijnen in de Nederlanden en het prinsbisdom Luik* I, Antwerpen 1945, p. 58 vv.

stad door Alexander Farnese in Brussel en gingen dus voorop. Maar de Capucijnen waren er toch in elk geval eerder dan de Augustijnen, terwijl de Bogaarden reeds vanaf de veertiende eeuw in Brussel verbleven en er in 1585 terugkeerden ⁵⁹⁾; vanwaar dan deze volgorde? De aanwezigheid van de Augustijnen midden in de reeks schijnt wel aldus verklaard te moeten worden — en hiermede komen we tevens aan een motief, dat de kapittel-paters van 16 juni 1589 nog gestimuleerd zal hebben — : er waren reeds gedurende lange tijd een of meer Augustijnen in Brussel, zg. terminarii, die officieel conventuales waren van het Mechelse klooster. Hun huis in Brussel was geen canoniek opgericht convent of domus formata, maar slechts een termijnhuis of residentie, een permanent pied à terre van het Mechelse klooster in de « Princelycke Stadt ».

Bij de Tombeur lezen we immers hieromtrent :

« Notandum in oppido Bruxellensi Ordinem S. Augustini ab antiquo tempore habuisse Religiosum, qui ibidem resideret, agentem Terminarium et Concionatorem in templo D. Gudulae, et Poenitentiarium » ⁶⁰⁾.

N. de Tombeur ontleent dit gegeven aan Gratianus ⁶¹⁾ en stelt vast, dat de terminarius in Brussel een « fixum domicilium » bezat. En hij voegt eraan toe, dat er in dat huis somtijds zelfs verschillende paters woonden, omdat in een suppliciek der Augustijnen aan het kapittel van St. Goedele, die niet verder wordt aangegeven, vermeld wordt : « quod Conventus Mechliniensis Ecclesiae S. Gudulae, et toti communitati magnum fecerit servitium ab immemorabili tempore unum semper ac olim etiam plures constituendo Terminarios » ⁶²⁾.

De kroniek van het Mechelse klooster, geschreven door Lambertus a S. Joanne, spreekt zelfs van de twee termijnhuizen : « Anno 1480 Joannes van Puddeghem S. T. D. van Haeght Terminarius noster Bruxellensis emit a D. Joanne Doenhoven ad usum Terminarii domum post scholas maiores D. Gudulae... et anno 1486 accessit domus secunda, et prima vendita est 1598. Secunda vero

⁵⁹⁾ Cf. A. HENNE et A. WAUTERS, o. c. III, p. 479.

⁶⁰⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 85.

⁶¹⁾ Cf. Th. GRATIANUS et J. RIVIVS, o. c., fol. 33^v.

⁶²⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 85. Wij konden echter ontdekken, dat de niet rader aangeduide suppliciek niets anders is dan de incorporatiesuppliciek van 1589, door provinciaal Jaupen aan het kapittel van St. Goedele overhandigd. Zie MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 631.

1575 » ⁶³). En zo weten wij zelfs ten naaste bij, waar de eerste Augustijnen te Brussel gehuisvest zijn geweest : achter de kapittelschool. Dat in 1598 het laatste termijnhuis verkocht werd, is zeer begrijpelijk : nodig had men het niet meer sinds de stichting van het Brusselse klooster in 1589 en verhuren bracht geen geld op, omdat er blijkbaar geen liefhebbers waren ⁶⁴).

Men zou zich natuurlijk nog kunnen afvragen of met de « Augustijnen » in de tekst van De Cafmeyer geen Reguliere Koorheren van de H. Augustinus bedoeld kunnen zijn. Dezen immers woonden in Coudenberg en bedienden daar de St. Jacobskerk, die hun in 1256 geschonken was en waaraan pastorele rechten verbonden waren ⁶⁵). Maar met zijn term « Biddende Orders » duidt De Cafmeyer kennelijk alleen de mendicanten aan. Geen plaats in deze reeks krijgen de Karthuizers, die toch al lang vòòr 1585 in de stad waren, maar wel de later gekomen Capucijnen. Waarom ? De laatsten waren mendicanten, de eersten niet ! Weer geen plaats in deze reeks voor de Jezuïeten ⁶⁶) en de Oratorianen van de Oude Veemarkt ⁶⁷), om dezelfde reden, maar wel voor de Miniemen. En zo lijkt het wel zeer bezwaarlijk tussen de zeven Biddende Orders Augustijner-Koorheren te gaan zoeken, die evenmin mendicanten waren.

Resumerende mogen wij dus wel vaststellen, dat het verblijf van de Augustijnse terminarii vòòr 1589 in de stad Brussel reeds een

⁶³) *Chronicon Conventus Mechliniensis Ord. Eremitarum S. Augustini authore Adm. R. P. Lamberto a S. Joanne S. T. L^{to}. ab anno 1252 ad 1658*. Hs. Archief OESA Gent, fonds Mechelen n° 9. Zie fol. 40-41.

Dezelfde tekst met geringe wijziging bij N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 85.

⁶⁴) Cf. N. DE TOMBEUR, *Ibidem*, p. 86: « 1597. Hoc anno elocare non potuimus domum nostram terminarii quondam Bruxellis ».

⁶⁵) J. B. GRAMAYE, *Bruxella*, p. 6.

⁶⁶) De Sociëteit van Jezus begon haar nederzetting in Brussel in 1586, cf. *Afbeeldinghe van d'Eerste Eeuwe*, p. 546.

Het frappante is, dat de Sociëteit in zekere zin eigenlijk wel tot de Bedelorden kan gerekend worden, cf. *Ibidem*, p. 71: « In 't iaer 1571. den 7. Iulij heeft Pius den vijfden verklaert dat de Societeyt een Orden vande Mendicanten is, ende die onder d'andere Biddende Ordens med-ghenote van de selve privilegien gerekent ». In feite wil dit zeggen, dat zij wel deelt in de voorrechten van de Mendicanten, maar overigens noch door zichzelf noch door anderen ooit tot de Mendicanten of Biddende Orden gerekend is, omdat haar de essentialia daartoe (monastieke viering van het officium divinum etc.) ontbraken.

⁶⁷) De Oratorianen vestigden zich in Brussel in 1628, cf. A. PASTURE, o. c., p. 313.

zo officieel karakter droeg, dat zij bij hun terugkeer na de calvinistische overheersing zonder ogenschijnlijke moeite hun officiële plaats onder de Brusselse mendicanten herkregen. Trouwens, er bestaan nog oude preekcontracten tussen de bedelorden in Brussel, uitgegeven door Verjans ⁶⁸⁾: overeenkomsten uit de jaren 1299, 1538 en 1585, waarbij ook de Augustijnen betrokken zijn; het akkoord van 12 september 1585 is meeondertekend door de laatste Augustijnse terminarius Gaspar Jacobi. Jacobi mocht na de stichting van 1589 — « forte propter senium », zegt De Tombeur — nog tot zijn dood in het termijnhuis blijven wonen ⁶⁹⁾. Hij stierf in 1594 of 1596.

Behalve deze terminarius zijn ons nog enkele andere Augustijnen die dezelfde functie bekleedden, met name bekend: Ludovicus Mongseumer of Mongsoumer, die in 1497 als terminarius bevestigd werd ⁷⁰⁾, Cornelius de Bressere, gestorven in 1560 ⁷¹⁾, en Hieronymus Petri, in 1589 tweede terminarius naast Gaspar Jacobi ⁷²⁾.

JAN CRABBE

Keren wij nu terug naar de stichtingsgeschiedenis. We zagen reeds dat het provinciaal kapittel een dubbel motief had om een eigen klooster der Orde te Brussel te wensen en dat de Provinciaal Jaupen ⁷³⁾ en de Leuvense prior Joannes Crabbe een opdracht in die richting kregen.

⁶⁸⁾ M. VERJANS OFM, *Oude predikatie- en bedelparochies te Brussel en om-liggende*, in: *Franciscana* VII (1952), p. 83-87.

⁶⁹⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 86; LAMBERTUS A S. JOANNE, o. c., fol. 113.

⁷⁰⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 84 en 86.

⁷¹⁾ *Ibidem*, p. 85. Zie ook LAMBERTUS A S. JOANNE, o. c., fol. 64 en 43.

⁷²⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 86: « A. 1589 ex Statione et Concionibus Bruxellae per Hieronijmum Petri factis, percepimus hoc anno ... 162 flor ».

⁷³⁾ Henricus Jaupen, geboren te Hasselt, was prior te Leuven, Hasselt en Mechelen, daarna werd hij tweemaal tot Provinciaal gekozen: in 1589 op het kapittel van Leuven, in 1598 op het kapittel van Brussel. « Sublimis ac modesti animi vir », die bij het bezoek aan een klooster te Wezel gevangen genomen werd door geuzen en tegen een losprijs van 2.000 flor. weer vrijgelaten. Onder zijn bestuur begon de opbloei van de Provincia Belgica; grote aandacht had hij voor het onderwijs in de humaniora en stichtte daartoe verschillende colleges. Hij stierf, 67 jaar oud, te Mechelen op 26 juni 1608. Cf. J. Fr. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica* I, p. 450-451, die ook zijn grafschrift vermeldt; Nic CRUSENIUS, o. c., p. 224.

De oud-provinciaal Jan Crabbe zou te Brussel de eerste prior worden ; hij was wel de aangewezen man om een nieuw-geformeerd convent door de eerste moeilijke jaren heen te leiden en de kloosterlijke mentaliteit tevens naar de hemzelf vlees en bloed geworden Augustijnse ordesspiritualiteit te boetsen. En bovendien bezat hij de kwaliteiten die in het voorbereidende stadium van een stichting — ook in verband met onderhandelingen met derden — zo belangrijk zijn : « Vir ingenii vegeti atque subtilis et prudentia admirabilis, qui magna apud suos quoque valuit autoritate, et maxima apud externos summatus atque intimatus floruit gratia » ⁷⁴).

Afkomstig van Leuven, waar hij in 1540 geboren werd ⁷⁵), bezat hij naast een grote eruditie ook de distinctie van een fijne beschaving, consequentie ongetwijfeld van het milieu van zijn geboortestad, die immers de « urbs Brabantiae primaria » mocht heten, het « Lycaeuum Belgarum et Musarum amoenissimum domicilium » ⁷⁶). In 1572 werd hij als prior te Dordrecht na de omwenteling door de Geuzen gevangen gezet, samen met Franciscus van Meerbeek, de gardiaan der Franciscanen, totdat in 1574 invloedrijke vrienden zijn vrijlating wisten te verkrijgen. Hij keerde terug in Leuven en werd een predikant naar wiens woord de hele stad kwam luisteren : « praeterquam enim, quod ad dicendum omnibus artibus instructus accederet, habuit et in voce magnum splendorem, et in motu summam dignitatem » ⁷⁷). In 1579 prior van het Leuvense klooster geworden, moest hij die functie al spoedig combineren met het provinciaalaat van de Keuls-Belgische provincie ⁷⁸), juist in de critieke tachtiger jaren, toen de calvinistische vloedgolf over de Zuidelijke Nederlanden de Augustijnen zware slagen toebracht, nadat een decennium vroeger de Noordnederlandse kloosters der Orde te Dordrecht, Middelburg, Haarlem en Enkhuizen reeds waren verloren ge-

⁷⁴) *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 3.

⁷⁵) N. TEEUWEN, *Augustiniana* III, p. 264 noot, die ook de volgende levensdata vermeldt: inkleding in de orde 1 juni 1557, professie 24 mei 1558, eerste H. Mis 26 april 1562; H. TER HAAR, *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* III, k. 262.

1543 wordt als geboortjaar opgegeven door C. CURTIUS, *Virorum illustrium ex Ordine Eremitarum D. Augustini elogia*, Antverpiae, apud Joannem Cnobbarum, 1636, p. 239, en door E. H. J. REUSENS, *Biographie Nationale* IV, k. 469.

⁷⁶) C. CURTIUS, *ibidem*.

⁷⁷) C. CURTIUS, o. c., p. 240-241.

⁷⁸) C. CURTIUS, o. c., p. 241.

gaan ⁷⁹⁾. Toen de balans kon worden opgemaakt, bleken de kloosters van Mechelen, Brugge, Gent, Ieper, Wezel en Marienthal verwoest te zijn, terwijl het aantal kloosterlingen tot een minimum was teruggelopen. Gedurende die moeilijke jaren van zijn provinciaalaat maakte Crabbius in 1586 nog een reis naar Spanje om voor een te Leuven op te richten college der gezamenlijke mendicanten-orden de geldelijke steun van Philips II te werven en tevens een zending van de stad en de universiteit bij de koning te vervullen. Door Philips II belast met een opdracht voor paus Sixtus V reisde hij vervolgens door naar Rome en arriveerde op 10 februari 1588 weer te Leuven ⁸⁰⁾. In het door hem te Leuven bijeengeroepen kapittel van juni 1589 werd Henricus Jaupen tot zijn opvolger als provinciaal gekozen, terwijl Crabbius werd vrijgemaakt voor de stichting van Brussel.

DE TERTIARISSEN VAN DE WOLFSGRACHT

Sinds lang nu bestond er te Brussel aan de Wolfsgracht, die ook eenvoudig de Gracht of de Grecht heette en haar naam ontleende aan het huis van zekere Jan Wolf, een communiteit van « broeders ofte broederkens van der derden ordenen » ⁸¹⁾. De officiële naam die zij voerden, was : *Fratres professi Domus tertiae Regulae Ordinis Sti. Francisci de Poenitentia* ⁸²⁾. Hun oorsprong ligt volledig in het duister. Misschien ontstonden zij op soortgelijke wijze als het convent der Bogaarden aan de Bogaardengracht, die aanvankelijk waren « une association de tisserands infirmes qui vivaient en commun du fruit de leur travail » ⁸³⁾ en later verlof kregen te leven als Tertiariissen van St. Franciscus ⁸⁴⁾. De mystieke vroomheidsbeweging, die zich vooral in de twaalfde eeuw over zo goed als geheel West-Europa had uitgebreid en de religieuze ondergrond vormde

⁷⁹⁾ Ook het klooster te Appingedam ging verloren, maar dit behoorde tot de Saksische provincie.

⁸⁰⁾ C. CURTIUS, o. c., p. 241-242; H. TER HAAR, o. c., k. 262-263.

⁸¹⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. III, p. 548.

⁸²⁾ MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 629.

⁸³⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. I, p. 71. Kardinaal DE JONG, *Handboek der Kerkgeschiedenis* II, Utrecht 1947⁴ p. 270 verklaart het ontstaan der begardenwevers door de crisis in de wolnijverheid.

⁸⁴⁾ GRAMAYE, *Bruxella*, p. 6: « Bogardorum Coenobium a privatis inchoatum anno 1330. Origo a Pannificum Collegio, qui senes ibi suos nutricabant. Quibus a Senatu permissum tertiam D. Francisci regulam assumere ».

zowel van de begijnen-beweging in deze landen als van het Franciscanisme in Umbrie ⁸⁵⁾, was ook een der oorzaken geweest — naast ontstaansmotieven van economische en sociale aard — van de begardengemeenschappen voor mannen in onze streken, al kregen die nooit de uitgebreidheid en de talrijkheid der begijnhoven. Zonder geloften streefden deze vrome mannen in een soort van « *vita communis* » naar de beoefening van de evangelische raden en der werken van barmhartigheid ; zij verrichtten voor hun levensonderhoud allerlei handwerk, bijv. kammen en weven, spinnen en bleken. Tenslotte gingen deze gemeenschappen op in een der derde orden — onder verschillende namen en met verschillende doeleinden — en werden hun conventen doorgaans door het invoeren der *vota simplicia* tot kloosters van religieuze tertiariissen. De oorzaken van deze groei zullen velerlei geweest zijn : somtijds was het wel de druk van de kerkelijke reacties, die door de buitensporigheid van sommige begarden werden uitgelokt, vaak moet ook de invloed van een geestelijke leider of vooraanstaande figuur van betekenis geweest zijn ; natuurlijk lokten tevens de bestendigheid en wijze orde van een leven volgens een kerkelijk goedgekeurde kloosterregel, terwijl die meer officiële positie in het kerkelijk verband een gevoel van rust en veiligheid kon geven ; en tenslotte waren er nog praktische voordelen aan het tertiariis-zijn verbonden : vrijstelling van diverse verplichtingen en enige privileges, o. a. het bezit van een eigen kapel ⁸⁶⁾.

Tegen deze achtergrond zullen wij ook het ontstaan en de ontwikkeling van het begarden-convent aan de Wolfsgracht moeten bezien, waarbij nog op te merken is, dat naar het vermoeden van Van Mierlo ⁸⁷⁾ dergelijke gemeenschappen juist in de steden ontstonden, omdat het begardenwezen verband schijnt te houden met de opkomst der steden en vaak een beweging juist onder het lagere volk schijnt te zijn, zodat vijandigheid tegenover de begarden gepaard kon gaan met vijandigheid tegenover de stedelijke aanspraken. Hoe weinig deze probleemstelling momenteel ook tot een oplossing genaderd is, een feit is, dat een opkomende stad als Brussel in de veertiende eeuw minstens twee van dergelijke be-

⁸⁵⁾ A. MENS OFM Cap., *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begarden-beweging*, Antwerpen 1947, hfst. 1.

⁸⁶⁾ E. YPMA OESA, *Het generaal Kapittel van Sion*, Nijmegen 1949, p. 1-5.

⁸⁷⁾ J. v. MIERLO SJ in: *Ons Geestelijk Erf* XXIII (1949), p. 148.

garden-conventen binnen haar wallen telde : aan de Wolfsgracht en aan de Bogaardengracht. Gramaye neemt aan, dat de « Broederkens op de Wolfsgracht » rond 1300 althans begonnen zijn een gemeenschap te vormen, want in 1336 ontvingen zij een huis ten geschenke van Jan van Coekelbergh ; eerst in 1485 echter werden zij, gelijk wij zagen, officieel opgenomen in de reeks der Brusselse kloosters. Aan hun huis was ook een kerk of kapel verbonden, want in de overeenkomst van dat jaar met het kapittel van St. Goedele verbonden zij zich de zg. stoo(re)chten op enkele uitzonderingen na aan de Deken en het kapittel af te dragen, op zondagen en verplichte feestdagen geen Hoogmissen te celebreren noch wijwater te benediceren vóór 9.30 uur in het zomerseizoen en vóór 10 uur in de winter, « ne forte Parociani dictae Ecclesiae B. Gudilae illis diebus a divinis officiis, sermonibus et mandatis Ecclesiae Parochialis ejusdem audiendis retrahantur vel impedianur » ⁸⁸⁾.

Hun territorium was aanvankelijk zeker zeer gering en omvatte zelfs niet het gehele terrein tussen de Wolfsgracht en de rivier de Zenne, waarvan zij door een scheepswerf gescheiden bleven. In 1537 verwierven zij een perceel erbij, genaamd « de Stove van Grimbergen » ⁸⁹⁾. De stedelijke belangrijkheid van het convent der Broerkens — waarschijnlijk hielden zij zich bezig met ziekenverpleging ⁹⁰⁾ — schijnt al niet omgekeerd evenredig geweest te zijn aan hun geringe locale uitgestrektheid, want hoewel hun gemeenschap na een schriele beginperiode, waarin zij getweeën of gedrieën samenleefden, allengs « mediocriter auctum », mocht heten, bleken zij in de zestiende eeuw niet in staat hun publieke functies naar behoren te vervullen : « ab officiis publicis haud pares essent » ⁹¹⁾. Reeds in 1542 werden de Broerkens in hun bestaan bedreigd en was er sprake van, dat hun goederen aan het St. Jansgasthuis geschonken zouden worden. Meermalen beschikte men tijdens de troebelen dier eeuw over hun klooster voor diverse doeleinden, in september 1578 bijvoorbeeld werd het ten dele gebruikt om er pestlijders in onder te brengen. En in 1585, toen Brussel na de Calvinistische overheersing weer in Spaanse handen was overge-

⁸⁸⁾ MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 630.

⁸⁹⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. III, p. 549.

⁹⁰⁾ M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche I*, Paderborn 1896, p. 501 noemt althans « die Brüder der Pönitenz zu Brüssel » met de Zakbroeders, Alexianen e. d. als in die richting werkzaam.

⁹¹⁾ *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 1.

gaan, maar Mechelen nog de zijde der Staten hield, benutten de kanunniken van het kapittel van St. Rombouts de kerk of kapel der tertiariissen om er hun koorplicht te vervullen ⁹²⁾.

Het aantal der Broerkens was in 1585 bij hun terugkeer in de stad wel zeer gering ⁹³⁾. Wij kennen de namen van vijf priesters en twee lekebroeders, die later hun professie zouden afleggen in de Augustijnenorde, en het is niet vermetel te vermoeden dat dit zevental Broerkens toen ongeveer de hele bezetting vormde van het klooster aan de Wolfgracht. De namen der priesters zijn : Carolus Scutijser, Philippus de Montmorency, Joannes Poteels, Petrus Fabri ⁹⁴⁾ en Guilielmus Matens ⁹⁵⁾ ; die der broeders : Joannes Goossens en Arnoldus Poleck ⁹⁶⁾.

DE INCORPORATIE

In deze situatie begonnen de onderhandelingen tussen de provinciaal der Augustijnen Henricus Jaupen en de Broerkens op de Grecht, om te komen tot een incorporatie. Van welke zijde het initiatief tot deze plannen is uitgegaan, valt niet met zekerheid te achterhalen, maar het lijkt niet onwaarschijnlijk dit te zoeken bij Jaupen en Crabbe. Zij kwamen naar Brussel met het vooropgezette doel tot een kloosterstichting aldaar te geraken ⁹⁷⁾ ; welnu, hier vonden zij in de wederom dichtbevolkte maar zwaar geteisterde en ten dele verwoeste stad een bestaand kloostergebouw, dat een oplossing kon bieden voor alle huisvestingsproblemen van een nieuwe stichting ; het werd bewoond door een uitstervende en zich

⁹²⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. III, p. 549.

⁹³⁾ Trouwens ook bij hun admisie in 1485 bestond het convent uit niet meer dan vijf kloosterlingen: de minister Wilhelmus Spirink, de priesters Jacobus Braey en Wilhelmus de Lira, de diaken Andreas van Hasenvelde en de lekebroeder Walterus vanden Bimde. Zie MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 629.

⁹⁴⁾ Deze vier werden op 17 december 1589 ingekleed in de OESA en legden in 1591 hun professie af, samen met de lekebroeder J. Goossens. Zie hierna.

⁹⁵⁾ Matens verbleef waarschijnlijk tijdens de incorporatie in het buitenland, want « rediens ex Italia sub P. Thoma Gratiano professionem emisit secundum regulam S. Augustini 1597, ultima Novemb. » (N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 94).

⁹⁶⁾ Poleck deed om onbekende reden zijn professie eerst in 1604, cf. *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 4.

⁹⁷⁾ Cf. N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 87: « P. Joës Crabbius... coepit cum Provinciali locum fundando conventui Bruxellae solicitare, id sane ocijus impetravit ».

al langer in haar bestaan bedreigd voelende kleine gemeenschap, die om die reden geacht mocht worden inschikkelijk te zullen zijn ; een eventuele fusie met een bestaand instituut zou waarschijnlijk in mindere mate dan een nieuw klooster bezwaren en tegenwerking ontmoeten van de kant van de stedelijke magistraat, die zich klaarblijkelijk tegen nieuwe stichtingen verzette, gezien de moeilijkheden die de Jezuïeten en de Capucijnen ontmoetten ⁹⁸⁾ ; en de spiritualiteitsproblemen welke door een incorporatie onvermijdelijk zouden worden opgeroepen, hoefden voor de Augustijnse overheid geen onoverkomelijk bezwaar te vormen in het vooruitzicht dat een man als Crabbius de leiding van het nieuwe convent zou krijgen. Misschien werd er ook van kerkelijke zijde — de aartsbisschop of het stadskapittel — pressie op de Broerkens uitgeoefend : mogelijk was hun kloosterlijk leven decadent en in het algemeen was de posttridentinische Kerk zeker niet erg gesteld op dergelijke tertiariissen.

Hoe het ook zij, de Broerkens waren bij de onderhandelingen zeer inschikkelijk : « etenim non difficulter, sed ultro consentientibus fratribus illis tertiae Regulae S. Francisci » ⁹⁹⁾ kwam er op 22 september 1589 — dus amper drie maanden na het op 16 juni gehouden provinciaal kapittel der Augustijnen waar de opdracht tot een Brusselse stichting werd gegeven ! — een overeenkomst met de Augustijnen tot stand, waarbij de Broerkens hun gemeenschappelijke goederen aan de Orde overdroegen en zich verbonden zelf tot de Orde over te gaan, tenzij in de loop van het proefjaar, voorafgaande aan hun professie, zij van mening zouden veranderen « ende wederom begeirden te keeren tot der Bogaerden Ordene ». Van zijn kant aanvaardde de provinciaal de Broerkens als leden van de Augustijnenorde, zegde hun toe dat zij niet tegen hun zin in andere kloosters der Orde buiten Brussel geplaatst zouden worden, en beloofde dat zij in de rangorde der kloosterlijke precedentie hun plaats zouden krijgen vòòr alle andere religieuzen, uitgezonderd de prior, de subprior en de doctoren in de theologie ¹⁰⁰⁾.

Nadat de onderhandelingen met de tertiariissen tot een goed

⁹⁸⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. II, p. 6.

Evenals in de Middeleeuwen vaak het geval was, zal het grote aantal kloosterlingen voor de geteisterde stad een sociologisch en economisch probleem gevormd hebben.

⁹⁹⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 88.

¹⁰⁰⁾ Zie de overeenkomst met de Broerkens, opgenomen in MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 632.

einde waren gebracht, moest de provinciaal der Augustijnen volgens de overeenkomst zich wenden tot de geestelijke overheid om de bevestiging van het contract te verkrijgen. Daarom bood Henricus Jaupen op zaterdag 21 oktober 1589 de Deken en het Kapittel van de collegiale Kerk van St. Goedele, toen zij in vergadering bijeen waren, eigenhandig een supplek aan, waarin hij mededeling deed van het met de « *fratres super fossam lupinam* » gesloten contract en om goedkeuring der incorporatie vroeg, steunend op het belang der Augustijnen voor de stedelijke zielzorg, die de Orde sinds onheuglijke tijden en op zeer loffelijke wijze door haar Mechelse terminarii had helpen behartigen, maar die geschikter vanuit een officieel klooster dan vanuit een termijnhuis kon worden waargenomen, en op het feit dat op deze manier zonder uitbreiding van het getal der Brusselse kloosters en « *sine majori Communitatis gravamine* » de stad een convent binnen haar wallen zou krijgen van de enige der vier grote mendicantenorden, die tot dan toe aan haar geestelijke tooi ontbroken had ¹⁰¹). Aan de supplek had Jaupen een exemplaar van de met de Broerkens gesloten overeenkomst toegevoegd.

Hoewel de naam van Jan Crabbe bij deze gebeurtenissen niet genoemd wordt, kunnen we daaruit niet concluderen dat zijn aandeel in de incorporatie van weinig betekenis was. Maar logischerwijze kon hij de Orde niet ambtelijk representeren, daar Henricus Jaupen de provinciaal was, en zo bleef hij in de officiële stukken op de achtergrond.

Het kapittel van St. Goedele oordeelde na overleg gepleegd te hebben met de stedelijke magistraat, dat de goedkeuring der incorporatie en de toelating der Augustijnen in de stad Brussel zou strekken « *in augmentum divini cultus et majus subsidium et promotionem Religionis Christianae* » en willigde de verzoeken van de suppliant dus in ¹⁰²). Op 21 oktober 1589 verwierf de stichting van het Brusselse klooster der Augustijnen de goedkeuring van het kerkelijke gezag, de admisie van de stedelijke magistraat zou weinige dagen later volgen. Jaupen en Crabbius konden tevreden zijn.

Aan de toestemming van het kapittel waren verschillende voor-

¹⁰¹) Zie de supplek van Henricus Jaupen in bovenvermelde collectie, IV, p. 631.

¹⁰²) Zie het antwoord van het collegiaal kapittel van St. Goedele wederom bij MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, p. 631-634.

waarden verbonden. Zo zou de overeenkomst met de Tertiariissen van 30 maart 1485 behoudens enkele mutaties ook door de Augustijnen getrouw ten uitvoer gelegd moeten worden. Hun convent nam tevens de verplichting op zich de vaste preekbeurten, die hun terminarius tot dan toe in de Brusselse kerken verzorgd had, waar te nemen, en zij beloofden bovendien op verzoek van de plebaan der St. Goedele zo vaak in zijn plaats te preken als hij wettig verhinderd was. Buiten hun klooster zouden zij niet biecht horen tenzij zij bij zieken geroepen werden ; op zondagen in hun eigen kerk, evenals de andere mendicanten der stad, niet preken voor één uur in de namiddag, etc. In afwijking van de overeenkomst met de Tertiariissen werd de Augustijnen als speciale gunst toegestaan op zondagen en hoge feestdagen reeds vanaf acht uur « omni qua poterunt devotione et reverentia celebrare Missas suas solemnes ».

De admissie van de Augustijnen door de stedelijke magistraat liet nu niet lang meer op zich wachten en kreeg haar beslag op 27 oktober. Het officiële stuk daarvan konden wij nergens ontdekken. De Tombeur heeft nog een kopie ervan gekend in het verloren gegane *Chronicon Conventus Bruxellensis* en vermeldt als een der condities van de admissie, dat het klooster maximaal 18 religieuzen mocht tellen met inbegrip van de novicen, niet echter van de lekebroeders ¹⁰³). Later zou dit aantal verhoogd worden, toen de opening van het college voor de humaniora in 1601 een uitbreiding van de bezetting met een prefect en zes professoren noodzakelijk maakte ¹⁰⁴). En in 1773 zouden er in Brussel op een totaal van 419 mendicanten zelfs 38 Augustijnen zijn ¹⁰⁵).

Verder werd het klooster vrijgesteld van belasting ; dit voorrecht dat de Tertiariissen niet bezeten hadden, werd de Augustijnen verleend op voorwaarde dat zij zouden bidden voor de welvaart van de stad en tevens gedurende drie maanden van het jaar dagelijks een H. Mis opdragen in de kapel van het stadhuis. Bovendien moesten zij in geval van brand evenals de overige mendicanten daadwerkelijk hulp verlenen ¹⁰⁶). En tenslotte behield de stad zich het recht voor om een stuk grond langs de Zenne, dat zij met muren

¹⁰³) N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 89, waar ook verwezen wordt naar *Chron. Conv. Brux.*, fol. 10.

¹⁰⁴) *Ibidem*, p. 90.

¹⁰⁵) A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. II, p. 283.

¹⁰⁶) A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. III, p. 549.

had doen afsluiten, maar dat de kloosterlingen in gebruik hadden en waarvoor zij een cijns van twee Artesische ponden betaalden, terug te nemen in geval het nodig zou zijn als jaagpad voor de schepen ¹⁰⁷⁾.

Met deze admissie waren de noodzakelijke goedkeuringen voor de stichting verkregen en was het laatste beletsel dat aan de overgang van het begardenconvent via Franciscaans tertiariis-huis naar Augustijnenklooster in de weg stond, verdwenen. En zo ontmoeten wij hier een wel zeer eigenaardig specimen van de sanerende kracht van de veldwinnende Contra-Reformatie: een door de meege-maakte maatschappelijke en godsdienstige ellenden en misschien ook door eigen religieuze inertie in verval geraakte kloostergemeenschap wordt met nieuw leven beziel, doordat de halfdode Franciscaanse loot geënt wordt op een Augustijnse stam, die in datzelfde verleden ook zwaar gekerfd was, maar niet krachteloos geworden en die nu fris begon op te groeien.

Op de problematiek die deze overgang van de ene ordesspiritualiteit naar de andere ongetwijfeld in het leven riep, zullen we aanstonds nog terugkomen; nu willen we alleen constateren, dat we hier een late en onverwachte parallel ontmoeten van een in de Noordelijke Nederlanden frequent 15^e-eeuws verschijnsel: de vrijwillige vervanging van de Derde Regel van Franciscus in een dertigtal tertiarihuizen door de Regel van Augustinus, waarbij het blijkbaar betrekkelijk weinig verschil maakte in welke vorm men creëet deze laatstgenoemde Regel ging beleven, omdat zowel overgangen naar de Reguliere Koorheren (de Kapittels van Windesheim en Sion) als naar de Kruisheren en de orde van Premonstreit voorkwamen ¹⁰⁸⁾. Een volledige motivering van dit proces is niet gemakkelijk te geven. Ypma zoekt die in het verlangen naar een volmaaktere levensstaat: een meer contemplatief kloosterleven met plechtige geloften, als eindstadium in de consequente en natuurlijke ontwikkeling van de Moderne Devoten. Maar hij kan niet verklaren, waarom juist de Regel van Augustinus zo geliefd was en een overgang naar de Eerste of Tweede Orde van Franciscus slechts in een enkel geval voorkwam, tenzij voor alle gevallen de reden dezelfde is geweest als voor de Windesheimers, die St. Augustinus' Regel kozen,

¹⁰⁷⁾ *Ibidem*, p. 550.

¹⁰⁸⁾ E. YPMA, o. c., p. 10-13.

omdat zij daarin zo duidelijk de grondslagen van het kloosterleven vonden aangegeven ¹⁰⁹⁾).

Misschien mag ook de mogelijkheid van een mode-verschijnsel niet voorbijgezien worden, want men kan niet ontkennen, dat zelfs geestelijke stromingen aan deze factor onderhevig zijn. Hoe het evenwel zijn moge, alles bij elkaar lijkt het weinig verstandig de Brusselse incorporatie anders te zien dan als een louter uitwendige parallel van de Noord-Nederlandse stroming van een eeuw vroeger, zonder enig oorzakelijk verband daarmee. In het Brusselse geval zullen de motieven van praktische aard die wij boven aanvoerden, voor de Broerkens van de Wolfsgracht de doorslaggevende factoren geweest zijn, eerder dan spirituele overwegingen, al mogen wij die niet volkomen uitsluiten als begeleidende motieven, die door Jaupen en Crabbius met de nodige nadruk en vaardigheid naar voren kunnen zijn gebracht.

Voordat wij nu onze studie vervolgen, vraagt eerst nog een eigenaardigheid onze aandacht. Wij zagen reeds, dat de schrijver van de *Elenchus Defunctorum* het nodig oordeelde te benadrukken dat er onderscheid bestond tussen de Tertiariissen en de Begarden of Bogaarden : « alio instituto ac diverso a Beggardis capite », terwijl de Tertiariissen zelf in de incorporatie-overeenkomst spreken van « onser Bogaerden Ordene » en ook Jaupen in zijn suppliek hen « Bogardi » noemt ! Hoe valt dit met elkaar te rijmen ?

Hoogstwaarschijnlijk is de kwestie deze : dat de auteur van de *Elenchus* duidelijk het onderscheid wil benadrukken met het niet-geïncorporeerde en in zijn tijd nog bestaande Bogaardenconvent aan de Bogaardengracht. Gelijk wij reeds zagen, waren er in Brussel twee Bogaardengemeenschappen, de Broerkens aan de Wolfsgracht en het convent « op de Bogaerden Gracht », bijna een kilometer verder, dat Mariendael of Vallis Mariana heette ¹¹⁰⁾. De bewoners van dit laatste klooster gingen nooit een fusie aan met de Augustijnen, maar bleven zelfstandig en heetten ook officieel Bogaarden tot aan de Franse Revolutie. Nog in 1623, toen het Augustijnenklooster dus reeds enige decennien bestond, verwierven zij het zg. « Camhuyse », aangrenzend aan hun kloosterrefter, dat zij sinds 1474 in gebruik hadden, in eigendom ¹¹¹⁾. Hun kerk werd in de

¹⁰⁹⁾ *Ibidem*, p. 17.

¹¹⁰⁾ A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. III, p. 479.

¹¹¹⁾ Door een magistraatsbesluit van 2 december 1623, cf. *Ibidem*, p. 479.

zeventiende eeuw nog vergroot, terwijl de kloostergebouwen in 1657 uitgebreid en in 1752 door middel van loterijen gerestaureerd werden. Eerst op 3 december 1796 verlieten deze Bogaarden hun convent ¹¹²⁾.

In de *Elenchus* komt slechts eenmaal de naam Bogaard voor, op fol. 15, waar onder de overledenen van het jaar 1649 vermeld wordt :

« Die 5 Septembris moritur Leodii R. P. Joannes Sebastiani, antehac Bogardus et ejusdem ordinis prior, qui et fuit excellens concionator gallicus, professus 18 Februarii 1618 ».

Gezien de late datum van zijn professie in de Orde der Augustijnen en omdat de *Elenchus* alleen ten aanzien van deze p. Sebastiani de naam Bogaard gebruikt, terwijl Carolus Scutijser en de overige Broerkens er uitsluitend met de term « fratres tertiarii » aangeduid worden, menen we Joannes Sebastiani te moeten beschouwen als een overgekomen Bogaard van het zelfstandig gebleven Mariendaal en niet als een om onverklaarbare reden eerst meer dan een kwart eeuw na de incorporatie van 1589 ingetreden Tertiaris van de Wolfsgracht.

HET BEGIN VAN HET AUGUSTIJNSE LEVEN IN HET NIEUWE CONVENT

Inmiddels was de tijd gekomen, dat de nieuwe stichting bevolkt kon worden. In de loop van november 1589 ¹¹³⁾ arriveerden verschillende Augustijnen uit Leuven in Brussel, om onder leiding van prior Jan Crabbe samen met de vroegere Tertiarissen het convent te constitueren. Op donderdag 30 november, « in festo S. Andraeae primo Divina celebrarunt » ¹¹⁴⁾, zodat men kan zeggen, dat op die dag het eigenlijke Augustijnse conventuele kloosterleven een aanvang nam, al zou de officiële samenstelling van het convent eerst enkele weken later plaats hebben.

Reeds heel spoedig openbaarden zich de eerste interne moeilijkheden als consequenties van de incorporatie ; de Tertiarissen vonden blijkbaar het plechtige koorgebed nog al zwaar, terwijl zij minder culinaire soberheid gewend waren :

¹¹²⁾ *Ibidem*, p. 480.

¹¹³⁾ Op 11 november volgens *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 1; op 28 november volgens Th. GRATIANUS, o. c., fol. 33.

¹¹⁴⁾ Th. GRATIANUS, *Ibidem*.

« Cum fratres Bogardi conquererentur de nimio officii Divini onere ultra morem suum, item de portionibus etc., a P. Provinciali facta est et praescripta divini officii et victus ratio » ¹¹⁵⁾.

Welke waren die voorschriften, die ons meteen al een frappante kijk kunnen geven op de inwendige constellatie van het Augustijnse kloosterleven in de 16^e en 17^e eeuw ?

« Surgendum ad Matutinas Hora 5a, et post restauratum Monasterium, Media nocte ¹¹⁶⁾.

In Paschate, Pentecoste, Trinitatis, SS. Sacramenti, et similibus cantabuntur Matutinae solemniter a prandio Vigiliarum ¹¹⁷⁾.

In Duplicibus et festis cantabitur Te Deum et Laudes ¹¹⁸⁾. In reliquis minoribus ¹¹⁹⁾ et semiduplicibus semper cantabitur Te Deum.

In simplicibus semper legentur in Choro Horae de Domina ¹²⁰⁾. Primae cantabuntur quotidie. Item Hora, quae praecedit Summum Sacrum : et quae sequitur, legetur. Vesperae semper cantabuntur, et Completorium.

¹¹⁵⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 90.

¹¹⁶⁾ Dit was alzameen voorschrift in de Orde. Nog kort tevoren was tijdens het generaal kapittel van 1564 te Milaan onder generaal Christophorus Patavinus bepaald: « Matutinum nocturno tempore semper dicatur, eo dumtaxat tempore excepto, in quo iuxta antiquam Ordinis consuetudinem, in quibusdam locis a festo Trinitatis usque ad festum B. Augustini vespere dici consuevit: nec secus fieri Venerabiles Priores permittant ». Zie E. ESTEBAN, *Analecta Augustiniana* XVI (Romae 1937), p. 100.

¹¹⁷⁾ *A prandio Vigiliarum*: blijkbaar vanwege de lange duur van het geheel gezongen Officie.

¹¹⁸⁾ *In Duplicibus*: sc. maioribus. De rubrieken onderscheidden de duplex-dagen in duplicia maiora en minora. Maiora waren toen de dagen van hoge liturgische rang in het kerkelijk jaar. Voor een lijst van duplicia maiora volgens het te Venetië in 1570 gedrukte eerste Augustijnse Proprium na de wijziging van het *Breviarium Romanum* door paus Pius V: zie E. ESTEBAN, *Ibidem*, p. 165.

Et festis: wel een soort tautologie. Er zal mee bedoeld zijn: festis de praecepto, die immers allemaal duplicia maiora waren.

De Kerkprovincie van Mechelen had in 1570 in totaal 43 festa de praecepto, Pasen, Pinksteren en Triniteitszondag inbegrepen (maar zonder de lokaal nog verplichte feestdagen), cf. PASTURE, o. c., p. 343 noot.

¹¹⁹⁾ *In reliquis minoribus*: sc. duplicibus minoribus. In totaal bleven er na de hervorming van Pius V in 1568 slechts 57 duplicia en 30 semiduplicia over, zodat er meer dan 200 feriaal-dagen waren, cf. C. CALLEWAERT, *Liturgicae Institutiones* II, *De Breviarii Romani Liturgia*, Brugis 1939, p. 76.

¹²⁰⁾ Dit was geen algemeen kerkelijk voorschrift. Pius V had deze « officia adventitia » (Maria-officie, Doden-officie) facultatief gesteld, « concessis indulgentiis illis qui ea recitarent », cf. C. CALLEWAERT, *Ibidem*.

Sive cantentur sive legantur Horae, stationes vel sessiones ¹²¹⁾ semper alternatim observentur ab uno Choro » ¹²²⁾.

Alles bij elkaar nam de waardige verzorging van het Officium divinum dus wel een grote plaats in op de kloosterlijke dagorde der 16^e-eeuwse Augustijnen.

De moeilijkheden der Tertiariissen hieromtrent schijnen door het optreden van de Provinciaal overbrugd te zijn, en ook « quoad victum fratres 3 Regulae sese submiserunt Discretioni Prioris, et petierunt habitum nostrum Die Dominica sequenti suscipere » ¹²³⁾. De tijd dat zij ingekleed zouden worden in de Orde en hun proefjaar beginnen, was aangebroken en toen zij door de Provinciaal ondervraagd werden « oft sij voor eenen Prior wel saude begheiren Heer en Broeder Jan Crabbe, hebben gelijkelijck geantwoordt : Jae » ¹²⁴⁾.

Op diezelfde dag, vrijdag 15 december, werd de procuratio conventus, de officiële samenstelling van de kloostergemeenschap, geregeld. Behalve de Tertiariissen telde het convent nu de volgende leden ¹²⁵⁾ :

p. Joannes Crabbius S. T. B., van Leuven, Prior.

p. Marinus Jansenius, Antwerpenaar van geboorte en geprofest te Mechelen, eerste Subprior.

p. Matthias Brauwers S. T. B., van het Leuvense klooster, eerste predikant.

p. Christianus Oliverii, eveneens van het klooster te Leuven, eerste dispensator.

fr. Rembertus van Laeke of Lakius, die later Augustinus heette, novice van Leuven.

fr. Andreas Roose of Rosa, eveneens novice van Leuven.

In totaal dus 4 paters O. E. S. A., 2 fratres novitii O. E. S. A. en de Broerkens, op dat ogenblik postulanten der Orde, totdat zij twee dagen later, op zondag 17 december, het Augustijns habijt zouden ontvangen.

Zij waren 4 in getal ¹²⁶⁾ :

¹²¹⁾ D. i. het afwisselend staan en zitten van chorus en antichorus tijdens het officie, volgens het door generaal Hieronymus Seripando in 1551 uitgegeven caeremoniale, caput III. Zie *Analecta Augustiniana* XIV (Romae 1935), p. 186.

¹²²⁾ N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 90-91.

¹²³⁾ *Ibidem*.

¹²⁴⁾ *Ibidem*.

¹²⁵⁾ *Ibidem*, p. 91-92.

¹²⁶⁾ *Ibidem*, p. 92.

p. Philippus Montmorency of De Montmorency, hun senior.

p. Carolus Scutijser of Schuytjiser, hun vroegere superior.

p. Petrus Fabri.

br. Joannes Goesens of Goossens.

Misschien werd diezelfde zondag ook p. Joannes Poteels of Potteels ingekleed, hoewel De Tombeur zijn naam niet vermeldt. Hoogstwaarschijnlijk was hij ook niet aanwezig geweest bij de onderhandelingen omtrent de incorporatie, omdat hij niet tot de ondertekenaars van het contract behoorde ¹²⁷). In elk geval is hij dan toch kort na 17 december ingetreden, daar hij in 1591 evenals de overige vroegere Tertiariissen zijn professie in de Orde aflegde ¹²⁸). Op 6 januari 1594 zou hij als eerste Augustijn van het nieuwgestichte klooster overlijden ¹²⁹). Veilig mogen we dus het aantal conventuales van de begin-periode op elf in totaal stellen.

Die periode werd overigens niet gekenmerkt door schokkende gebeurtenissen. Ernstige moeilijkheden aangaande de inwendige kloosterstructuur schijnen er niet geweest te zijn ofwel zij werden door de prudentie van prior Crabbe ten spoedigste opgelost, want we vernemen er nergens van. Het jaar 1590 bracht de professie van de fraters Augustinus van Laeke en Andreas Roose ¹³⁰), het volgende jaar van de vijf voormalige Broerkens.

De kloostergebouwen moesten gerestaureerd worden, reden waarom van het nachtofficie gedispenseerd werd. Blijkbaar hadden de calvinistische troebelen dus aanmerkelijke schade veroorzaakt, die door de Broerkens na hun terugkeer in de stad in 1585 niet was hersteld, terwijl ook allerlei nieuwe voorzieningen nodig geweest zullen zijn. De behuizing scheen werkelijk veel te wensen over te laten, want : « P. Crabbius Prior ut domui, omni fere parte deficienti mederetur, sedulam dedit operam : atque in primis campanile erigi, atque campanas instaurari fecit » ¹³¹). Er kwam dus een klokkentorentje met klokken, dit wel in verband met de kerkelijke getijden, waarbij de medebroeders geen excuus mochten hebben voor hun eventueel te laat komen !

¹²⁷) Cf. MIRAEUS-FOPPENS, o. c. IV, 632.

¹²⁸) N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 94.

¹²⁹) *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 3.

¹³⁰) Op 21 januari, cf. N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 92-93.

Roose zou een merkwaardigheid in de ordesprovincie worden, doordat hij 102 jaar oud werd, cf. *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 19.

¹³¹) N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 94.

De financiële toestand van het klooster lijkt overigens niet al te rooskleurig geweest te zijn, want tijdens het provinciaal kapittel van 1592, te Luik gehouden, waarbij Crabbe als prior van Brussel gehandhaafd bleef en een nieuwe subprior benoemd werd in de persoon van Nicolaus Barbantius, werd een speciale bepaling gemaakt, dat medebroeders die naar Brussel reisden, wanneer ze langer dan drie dagen in het klooster bleven logeren, per dag 5 stuivers moesten betalen; lazen ze echter de H. Mis (zg. stipendium pro mensa), dan waren zij die dag slechts één stuiver verschuldigd ¹³²⁾ (Een normaal stipendium bedroeg in die tijd blijkbaar 4 stuivers). Deze bepaling werd door het provinciaal kapittel, dat op 10 april 1598 in het Brusselse klooster bijeenkwam, hernieuwd ¹³³⁾.

De relaties van Crabbe onder de hogere kringen wierpen intussen ook hun stoffelijke vruchten af: de thesaurier-generaal Jan Drinckwart schonk een vergulde zilveren monstrans, Christophorus Goddin een zilveren ciborie en andere gebruiksvoorwerpen ¹³⁴⁾, terwijl de hertog van Parma zichzelf al evenmin onbetuigd liet, want in 1592 « splendidam et magnam fenestram posuit in frontispicio templi » ¹³⁵⁾.

BESLUIT

Wij zouden ons beperken tot de stichtingsgeschiedenis van het Brusselse convent. Nu wij gezien hebben hoe de nieuwe nederzetting tot stand gekomen is en het normale kloosterleven zich daarin begint te ontwikkelen, rest ons nog slechts de taak van een summiere samenvatting van de stand van zaken op dat moment. Getekend naar de beperkte gegevens die ons ten dienste staan, is het beeld van de uitwendige structuur dat wij schetsten, uiteraard vaag en zeer onvolledig.

Bij het uitwendige beginnend, zien we een klein en vervallen klooster, dat nog niets heeft van de imponerende grootheid die het gebouwencomplex van een halve eeuw later vertonen zal. De kerk of kapel moet eveneens onaanzienlijk en klein geweest zijn, weinig beantwoordend aan de geijkte Augustijnse ideeën omtrent klooster-

¹³²⁾ *Ibidem*, p. 95.

¹³³⁾ *Ibidem*, p. 98.

¹³⁴⁾ *Ibidem*, p. 94.

¹³⁵⁾ *Ibidem*, p. 95.

lijk apostolaat. Spoedig zal men er dan ook naar streven tot de bouw van een nieuwe kerk te geraken. Van de inrichting der gebouwen is ons niets bekend, maar het lijkt niet vermetel te vermoeden, dat de schets uit *d'Eerste Eeuwe der Societeyt Jesu* ook hier van toepassing mag zijn :

« De wooninghe is allessins noch enghe, ende op vele plaetsen onder het dack, de kamers weynigh ghestoffeert ; boven een matras, eenen stoel, een tafel, en 'tghene de studien met wat devotie aengaet, en isser niet te vinden. De kleedinghe simpel ende onbehanghen, den kost sober en maetigh » ¹³⁶).

Ten aanzien van het uitwendig apostolaatswerk in deze beginperiode vallen al evenmin veel positieve opmerkingen te maken : het preek- en assistentiewerk van de Tertiariissen en van de Augustijnse terminarii wordt overgenomen ¹³⁷) en blijkens de overeenkomsten met het collegiaal kapittel en de stedelijke magistraat met een al enigszins uitgebreid (vervanging van de plebaan in predikaties bij diens afwezigheid ; de H. Mis in de kapel van het stadhuis) ; daarnaast mogen we de verschillende vormen van zielzorg in de eigen kerk niet vergeten ¹³⁸), terwijl p. Petrus Fabri zijn scribentenarbeid in de nieuwe omgeving zal hebben voortgezet ¹³⁹). Op het eerste gezicht lijkt de notitie van A. Pasture, dat de Augustijnen der Contra-Reformatie zich in tegenstelling tot de overige mendicanten weinig toeleghden op het apostolaat van de preekstoel ¹⁴⁰), zeker ten aanzien van het Brusselse convent waarvan de befaamde volkspredikant Crabbe de eerste prior was en welks *Elenchus Defunctorum* soms met pijnlijke nauwkeurigheid zelfs het aantal keren vermeldt dat een medebroeder de Vasten of Advent preekte, een nader onderzoek waard. Dit zou zich dan ook over de hele zeventiende eeuw,

¹³⁶) *Af-Beeldinghe van d'Eerste Eeuwe*, p. 644.

¹³⁷) Zo lezen we bij De Tombeur, dat in 1606 prior Thomas Gratianus een bepaalde celebratie-verplichting afkocht: « ... P. Prior redemit onus quotidie celebrandi Sacrum in Sacello D. Georgii in Aula Principis Auriaci sito, ad quod tenebantur PP. Bogardi. Dedit autem in redemptionem oneris 800 floren. quia magnas obligatio haec molestias pariebat et libertatem vagandi Religiosis propinabat ». (o. c. IV, p. 107, met verwijzing naar *Chronicon Conv. Brux.*, fol. 32).

¹³⁸) Zo stichtte prior Crabbe in 1594 de Broederschap van St. Antonius, als een voortzetting van een soortgelijke broederschap, die tot 1572 in Dordrecht bestaan had, cf. N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 100-102.

¹³⁹) Cf. *Elenchus defunctorum... Conv. Bruxellensis*, fol. 4.

¹⁴⁰) A. PASTURE, o. c., p. 306.

waarin we eerst met een gestabiliseerd convent te maken hebben en de gegevens minder sporadisch zijn, moeten uitstrekken.

Wat de inwendige kloosterstructuur betreft, moeten wij aannemen, dat de grondslag van het hele conventuele leven de nieuwe Ordes-Constituties zijn geweest, in het jaar 1581 te Rome uitgegeven door de generaal Thaddeus Perusinus ¹⁴¹⁾. Deze Constituties waren gebaseerd op de door generaal Seripando verzorgde editie van 1551 ¹⁴²⁾ en op het decreet *De Regularibus et Monialibus* van het Concilium Tridentinum Sessio XXV ¹⁴³⁾.

De naam van Hieronymus Seripando is onverbrekkelijk verbonden aan de inwendige reformatie van de Augustijnenorde. Weliswaar was die hervorming reeds ingeleid door Seripando's leermeester Aegidius van Viterbo, wiens saneringsplannen samen te vatten zijn in één grondgedachte: de wederinvoering van de « perfecta vita communis » ¹⁴⁴⁾, en kon Seripando bij deze plannen aansluiting zoeken ¹⁴⁵⁾, maar de rake analyse van het verval, de volledige vondst van de juiste therapieën en de effectieve aanzet van de feitelijke wederopbouw waren Seripando's werk.

De drie oorzaken van het zestiende-eeuwse verval der Orde waren volgens zijn opinie: de verslechtering van de zeden onder de kloosterlingen, de verwaarlozing van de studies en de begunstiging der ketterij ¹⁴⁶⁾. Daarom moest bij de restauratie gezorgd worden voor een volmaakt herstel van het kloosterlijk gemeenschapsideaal in de geest van St. Augustinus, gefundeerd op een gezonde geestelijke en materiële basis, en voorts voor een degelijke wetenschappelijke en ascetische vorming van het jonge geslacht ¹⁴⁷⁾. In concreto betekende dit allereerst een perfecte verzorging van de hele liturgie, waarin het divinum officium rond het H. Misoffer de belangrijkste plaats innam, met alle luister en alle ceremonies daaraan eigen, in verband waarmee ook de koorplicht voor allen ten

¹⁴¹⁾ *Constitutiones Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini. Nuper recognitae, et in ampliorem formam ac ordinem redactae*, Romae, apud Haeredes Antonii Bladii Impressores Camerales, MDLXXXI.

¹⁴²⁾ Cf. voor de editie van 1551: *Analecta Augustiniana* II (Romae 1907), p. 79 sq.; voor die van 1581: *Ibidem*, p. 89 sq.

¹⁴³⁾ Cf. *Concilium Tridentinum IX, Actorum pars sexta* (ed. Stephanus Ehses), Friburgi Brisgoviae 1924, p. 1079-1085.

¹⁴⁴⁾ H. JEDIN, *Girolamo Seripando I*, Würzburg 1937, p. 157.

¹⁴⁵⁾ *Ibidem*, p. 153.

¹⁴⁶⁾ *Ibidem*, p. 244.

¹⁴⁷⁾ *Ibidem*, p. 253.

zeerste benadrukt werd ¹⁴⁸⁾ ; het geregeld gebruik van de genademiddelen werd vastgelegd in hernieuwde bepalingen omtrent wekelijkse biecht en regelmatige H. Communie, minstens op de zeventien voorgeschreven jaarlijkse communiedagen ¹⁴⁹⁾ ; het ideaal van *vita communis* sloot vervolgens de bestaande praktijken van getolereerd privé-bezit en *peculium* uit ¹⁵⁰⁾ en vorderde naast culinaire eenvoud ook voor allen gemeenschappelijke maaltijden ¹⁵¹⁾ ; en ten slotte dienden de hogere studies en het apostolaat, vooral het predikambt, grondig geregeld te worden ¹⁵²⁾. De Constituties-editie van 1551 waarvan Seripando zelf de definitieve tekst redigeerde ¹⁵³⁾, het gelijktijdige kalendarium en het nieuwe caeremoniale zijn de normatieve neerslag bij uitstek van Seripando's hervormingsarbeid, waarmee hij vele maatregelen van Trente voor was en waarop de Constituties van 1581 konden aansluiten. Het is zijn grote verdienste voor de Orde geweest, dat hij niet alleen het aloude ideaal opnieuw wist te stellen, maar tevens de praktische normen ter realisering aangaf en met de feitelijke wederopbouw begon. Zijn biograaf zegt dan ook geen woord teveel, wanneer hij schrijft :

« Es bleibt das Verdienst Seripandos, den Orden über die schwere Krisis, in der er ihn bei seinem Amtsantritt vorfand, hinweggebracht zu haben, sodass er im Zeitalter der katholischen Reformation seine Aufgabe gemeinsam mit den übrigen Mendikantenorden weiter erfüllen konnte. Sein Name gehört daher allein auf diesen Titel hin mit dem gleichen Rechte in die Geschichte der katholischen Reformation wie die Namen der Gründer neuer Orden und die der grossen Reformkardinäle » ¹⁵⁴⁾.

En om nu weer tot de locale Brusselse situatie van 1589 terug te keren, ongetwijfeld lieten provinciaal Jaupen en prior Crabbe de kans niet voorbij gaan om de spiritualiteit van dit nieuw geformeerde convent volledig te boetseren naar de juistvermelde jongste normen. Het is niet mogelijk deze mening aan overvloedige gegevens uit de eerste jaren te verifiëren, maar de centrale en overwegende plaats van het monastieke officium divinum in de klooster-

¹⁴⁸⁾ *Ibidem*, p. 236.

¹⁴⁹⁾ *Ibidem*, p. 236.

¹⁵⁰⁾ *Ibidem*, p. 210, 237 sq.

¹⁵¹⁾ *Ibidem*, p. 237.

¹⁵²⁾ *Ibidem*, p. 244-251; zie ook de *Constitutiones*, ed. Romana 1551, cap. 37.

¹⁵³⁾ *Ibidem*, p. 214.

¹⁵⁴⁾ *Ibidem*, p. 259.

lijke dagorde, geheel geregeld volgens de recente voorschriften, en de soberheid van leven die de Tertiariissen in het begin zo moeilijk viel, wijzen in die richting. De strikte onderhouding van de gelofte van armoede volgens de nieuwste bepalingen bijvoorbeeld werd door het provinciaal kapittel van Leuven in 1589 zeer geurgeerd: « Votum paupertatis, prout a SS. Pio V et Concilii Tridentini decretis praecipitur, observetur, ne tota religio privatae proprietatis usu intreat »¹⁵⁵). Behalve de algemene mentaliteit van levenssoberheid beoogde dit voorschrift speciaal de afschaffing van het particulier beheer van geld, het zogenaamde depositum, waartegen reeds Seripando zich zo had verzet. Ook moet de methodische meditatie, tweemaal per dag, in deze periode zijn ingevoerd. Tot dan toe was die praktijk in de Orde onbekend geweest, maar in 1625 zou ze blijken reeds in de hele provincia Belgica gebruikelijk te zijn¹⁵⁶), ongetwijfeld een vrucht van de Ignatiaanse gerichtheid der posttridentinische vroomheid.

Zonder verder nog in details te treden mogen we wel vaststellen, dat de Ordesgeneraal en Tridentijnse kardinaal-legaat Seripando door zijn reformatie-arbeid binnen de Orde uiteindelijk ook de structuur van het nieuwe klooster te Brussel diepgaand beïnvloedde en dat bij deze kloosterstichting de doorwerking van de ideeën der Contra-Reformatie een realisatie vond in Augustijnse trant. Het Augustijnse réveil der Contra-Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden openbaarde zich hier uitwendig in een eerste nieuwe stichting en inwendig in de gezonde opbouw van die stichting.

Met een variant op een bekend gezegde kunnen wij misschien zeggen, dat met elk nieuw klooster een nieuwe wereld begint en de dageraad van een eeuwigheid. Ten opzichte van dit uit de ontluikende Contra-Reformatie levenssfeer ontstane convent krijgt deze uitspraak echter een frappante diepte. Want in de zeventiende eeuw zal het Brusselse klooster niet alleen vruchten van heiligheid voortbrengen als Cornelius de Bijne¹⁵⁷), Judocus Flaschoen¹⁵⁸) en

¹⁵⁵) *Liber Capitulum Provinciae Belgicae* I (Hs. Archief OESA Gent, fonds Provincilia n° 1), fol. 4.

¹⁵⁶) GEORGES MAIGRET, *Augustino-Pyctacium*, in fine. Zie *Augustiniana* I (1951), p. 149.

¹⁵⁷) Cf. C. CURTIUS, o. c., p. 206-227; N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 103-104, 108-109; *Elenchus defunctorum Conv. Bruxellensis*, fol. 5-6; J. Fr. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica* I, p. 195.

¹⁵⁸) Cf. *Elenchus defunctorum Conv. Bruxellensis*, fol. 7.

Carolus Goubault ¹⁵⁹⁾, maar tevens zal dit convent het brandpunt worden van de Augustijnse Contra-Reformatatorische activiteiten in de Zuidelijke Nederlanden. En een van die voornaamste werkdadigheden, het Augustijns humaniora-onderwijs op Contra-Reformatatorische grondslag, zal in Brussel een uitgangspunt vinden, wanneer daar in 1601 aan het klooster het eerste college voor humaniora verbonden wordt ¹⁶⁰⁾.

Een nietig begin en een moeizaam groeiproces kunnen wij eerst op hun volle waarde schatten, wanneer wij ze bezien in relatie tot het uiteindelijk resultaat. Deze kloosterstichting, op een kenteringsmoment der Zuidnederlandse geschiedenis tot stand gekomen, zou tot tegen het einde der zeventiende eeuw het kenmerk dragen van een religieuze diepgang, van een enerzijds zeer ruime, anderzijds specifiek vaderlandse theologische en culturele belangstelling en werkdadigheid, die haar geschikt maakten bijna honderd jaar lang een functionele taak in het grote geheel van de Contra-Reformatorisch levende Augustijnenprovincie en door haar binnen de Catholica in de Zuidelijke Nederlanden te vervullen.

Drs. Amand VERMEULEN, O. E. S. A.

¹⁵⁹⁾ Cf. *Ibidem*, fol. 10; Ph. ELSSIUS OESA, *Encomiasticon Augustinianum*, Bruxellis 1654, p. 136.

¹⁶⁰⁾ Th. GRATIANUS, o. c., fol. 36; N. DE TOMBEUR, o. c. IV, p. 104-105; J. B. GRAMAYE, o. c., p. 7; A. HENNE - A. WAUTERS, o. c. II, p. 56.